

Cuprins

O precuvântare	5
Capitolul I. ARHITECTURA ÎN BIBLIE	9
1. Templul	9
2. Casele Regilor, casele zeilor	21
3. Iisus înlăuntru.....	40
RETROFUTURISM: SPAȚIUL SACRU ASTĂZI	51
ÎMPODOBIREA BISERICII ORTODOXE - Autenticitate și diversitate în practică. Locul central ocupat de tradițiile liturgice și euharistice ale bisericii	53
Capitolul II. DIALOGURI.....	73
1. Comentarii asupra eseului introductiv.....	73
Capitolul III. SPAȚIUL SACRU. NATURA ȘI LUMINA LUI. ARHITECTURA BISERICII	90
1. Spațiul sacru.....	90
2. Spațiu construit	95
3. Spațiu sacru și teologia luminii	114
4. Referiri patristice la spațiul sacru.....	121
5. Spațiul sacru privat și public	124
6. Ce este biserica?	128
7. Ce este, teologic vorbind, retrofuturismul?	132

Capitolul IV. ADDENDA.....	139
Augustin Ioan. Studiu de caz: Tradiția bizantină ca (re)sursă de reînnoire.....	139
AUGUSTIN IOAN. Note de curs - Arhitectura: Retardare, amânare, revalorificare.....	152
Cuvânt de încheiere	161

Arhiepiscopul Chrysostomos
Augustin IOAN

ARHITECTURĂ
ÎN BIBLIE
ȘI LA SFINȚII PĂRINȚI

Augustin IOAN

Capitolul I

ARHITECTURA ÎN BIBLIE

1. Templul

Casa Numelui Domnului, pe care poporul lui Israel vrea să o edifice, este o temă recurentă a textelor veterotestamentare, atâta vreme cât nu înțelegem aici doar un obiect arhitectural, ci și o manifestare în aria simbolistică; încât - piatră simplă ori mobile de pietre, cort al întâlnirii sau templu - locurile sacralizate par a avea drept constantă trăsătura tentativă de intervenție într-o lume văzută astfel într-o permanentă regresie, în ebuliție, o lume destructurată.

Transcendența devine dar, prin regăsirea memoriei, șansa refacerii marcată în sens topografic printr-o prezență. În câmp fizic, această prezență o reprezintă pe aceea superioară, la care face trimitere și/sau a cărei umbră - în sensul de proiecție dar și de absență a luminii - este pe pământ. În cazul textelor biblice, sensul de memorator colectiv pe care și-l asumă arhitectura este unul preponderent.

1) Câtă vreme are loc exodul, instaurarea unui centru al comunității în continuu periplu, centru deodată mișcător cu poporul său, devine absolut fundamentală pentru a se putea menține coeziunea socială; trăitor în corturi, poporul lui Israel nu poate încă asocia sacrul cu un amplasament stabil, cu un sit; cu atât mai importante devin astfel, atunci când ele sunt posibile, gesturile prin care se instaurează asemenea *topos*-uri, în urma unor revelații de proporții înfricoșătoare. Cei care deslușesc existența unor sit-uri cu proprietăți afară din normal se grăbesc să semnaleze acest fapt prin salvarea acelu loc din starea de pustie asemantică, amplasând acolo un semnal.

Iată întoarcerea, deocamdată în vis, a lui Isaac, până în fața Domnului. Adormit "într-un loc" cu o piatră căpătâi, întâia treaptă: "a visat și iată, o scară era rețemată de pământ, iar vârful ei ajungea până la cer. Și, iată, îngerii lui Dumnezeu se suiau și coborau pe ea (...). Și iată, Domnul stătea deasupra ei" (Geneza 28; 11-13). În visul său Isaac reface, după Babel, întâia oară punțile între cele două registre cosmice sortite altminteri să rămână perpetuu netangente. Dacă nu ar fi un loc al întâlnirii ("*Cu adevărat, Domnul este în locul acesta și eu nu am știut!*" - G.28; 16), un loc însemnat ("*A luat piatra pe care o pusese căpătâi, a pus-o ca stâlp de aducere aminte și a turnat untdelemn pe vârful ei!*" - G.28; 18), ar interveni uitarea sau neștiința; dar, în aceste locuri se produce întâlnirea pe verticală, comuniunea: " *aici este Casa lui Dumnezeu, aici este poarta cerurilor!*" (Geneza 28; 17) și, de regulă este un loc cu atributele de *oikos*. Pentru a reconsacra un spațiu, pentru a-l (re)semantiza, el trebuie marcat în chip fizic. Dubla natură, complementaritatea spațiilor în care se produce întâlnirea dintre om și divinitate este marcată prin prezența concomitent a muntelui (sau a stâlpului, i.e. turnului) și a peșterii. Prima ipostază este cea a aducerii aminte, iar a doua este chiar locul întâlnirii. Pentru divinitate, întâlnirea pe munte cu aleșii săi pare să nu fie suficientă. Regele sau marele preot urcând treptele ziguratului pentru a oficia slujbele, Moise în periplu spre înălțimi spre a primi tablele legii, Iisus, cel mai mereu rămas singur pe munte - aceștia sunt aleșii. Excepțiile. Dar ceilalți nu pot suporta o întâlnire nemijlocită cu Domnul, nu au repere, nu-l pot cuprinde și, deci, nu se pot lăsa la rândul lor cuprinși. Trebuie un spațiu delimitat, circumscris, în care Domnul va pătrunde deci, doar Numele, ori chipul său (icoană ori statuie).

O casă. Pe dinafară sugestia muntelui, memoria acelor întâlniri posibile totuși, iar înăuntru, pentru rugăciune, peștera.

De la simpla piatră jalonând asemenea locuri pornește să se închipuie arhitectura sacră. Prin modelarea ei conform arhetipurilor

spațiului și a înțelesurilor simbolice ce li se atribuie, se desprind pe de o parte:

- *muntele-mormânt*: tumulul, mastaba, cu variantele lor în toate culturile (vezi cele treisprezece cavouri ale dinastiei Ming, între care cavoul împăratului Yongle constă "dintr-o uriașă movilă funerară"¹) apoi piramidele, ziguratele marcând la rândul lor "porți ale cerului" (cf. Eliade); iar pe de altă parte
- *peșterile-templu*: exemplul celor budhiste săpate în munte, de la Yun-Kang, Lung-men, Tu-Kuang, ori - împins până la excelență artistică - ansamblul de la Mai-chi-Shian, cu statui uriașe cioplite direct în rocă, dar și cu galerii și grote;
- *templele* văzute ca sinteză interior-exterior, case ale divinității: de la casa profetului Mahomed, devenită prototip al moscheilor Islamului, la bisericile creștine.

Casă sacralizată de prezența divinului; iată o definiție mulțumitoare pentru majoritatea spațiilor de cult. Thomas Tilo, face, pentru arhitectura sacră din China, observația că "din punct de vedere exterior, acest complex arhitectonic nu se deosebește de unul profan decât prin perechea de turnuri, a clopotelor și a tobelor. Această slabă întipărire a conținutului religios în forma arhitectonică explică cum de în istoria chineză a fost posibil mereu ca un templu să poată sluji ușor scopuri lumești sau ca, invers, credincioși bogați să-și închine proprietățile lor templelor"².

Așa încât despărțirea arhitecturii sacre de aceea profană pare o întâmplare târzie în istoria artelor. Pentru Iisus casa a fost suficientă. Dacă falia s-a produs ulterior, trebuie făcută observația că modificările s-au produs în același sens cu arhitectura oficială administrativă (palate regale, clădiri ale centrelor de putere în general),

¹ Thomas Tilo, "Arhitectura clasică chineză", Ed. Meridiane, București 1981, p. 95-96.

² Idem, p.100-101.

repetând reguli similare de compunere ale unei morfologii asemenea, ambele tipuri de arhitectură înscriindu-se concomitent în stilistică; trăsături datorate, repet, secularizării/instituționalizării bisericii.

Vechiul Testament ne oferă detalii atât de precise despre cum trebuie construite spațiile (corabia lui Noe, cortul întâlnirii, templul), încât fără ezitare putem vorbi despre o descripție a unui *proiect/model* preexistent (ori este vorba despre o descriere ulterioară a ceva existent, menită să pună de acord realitatea cu revelația?); lucru de care ni se povestește de altfel la tot pasul în exod, dar nu numai: "*Potrivit cu tot ce îți voi arăta, modelul cortului și modelul uneltelor lui, așa să și faceți*" (Exod 25; 9), apărând chiar ca un leit motiv obsesiv: "*Vezi să faci după modelul care ți s-a arătat pe munte*" (Ex. 25; 40), "*Să fie făcut așa cum ți s-a arătat pe munte*" (Ex. 27; 8), așa și nu altminteri. Iar relatarea, punctată cu aceste aduceri aminte, este de o minuție împinsă la extrem. Se poate face - și s-a făcut - reconstituirea templului doar după indicațiile din test.

De la materialele enumerate strict (aur, argint și bronz, material albastru, purpuriu, stacojiu, pânză albă de in subțire și păr de capră etc.) până la felul în care trebuie croite hainele preoțești; de la masa cu pâinile pentru punerea înaintea, chivotul și capacul ispășirii, până la altarul de bronz, totul este consemnat: mod de construcție, decorare, forme și culori. În cort, chivotul mărturiei trebuie introdus dincolo de o perdea care "*să facă despărțirea între Locul Sfânt și Locul Preasfânt*" (Ex. 26; 33). Iată o precizare ce ne duce cu gândul imediat la conformația planimetrică a bisericilor ortodoxiei, unde gradarea sacralității spațiilor, crescător între pronaos-naos-altar, pare să amintească, prin obturarea vizuală a altarului, de această imperioasă indicație din Exod. Într-adevăr, la locul unde este găzduit altarul ortodox (maxim al intensității în spațiul eclesial) pot accede preoții, iar poporul doar vizual, atunci când porțile împărătești sunt deschise, spre a accede la slava crucii.

Perdeaua (i.e. iconostasul) între locul sfânt (i.e. naos) și Sfânta Sfintelor (altar) introduce o piedică în plus împotriva accederii prea

facile la un mister care trebuie să rămână inaccesibil, ultim. A-l cunoaște implică desacralizare, așa cum este în cazul bisericilor catolice, unde ritualul este lăsat în întregime pradă privirii profanilor, într-un efort de a "democratiza" prin vizual ceea ce este teocrație, împingând astfel și mai departe falia dintre om și divinitate. Căci întâlnirea nu mai rezidă în misterul celebrării, în obscuritate, în adâncul de necercetat: Bлага a precizat natura acestei necesare retractilități înaintea pragului, înaintea "corolei de minuni". *Ochiul* (adică lumina) și *vederea* (receptarea ei) trebuie să întâlnească obstacole, pentru a se întoarce înlăuntrul lor. Altarul închis spațial și aflat în semiîntineric apropie/exaltă pe enoriași către Pantocratorul din centrul bolții/cupolei, așa după Sfânta Tradiție și icoanele sunt trepte ale unei posibile ascensiuni, intermediari de neînlocuit.

Acolo, în locul presfânt, "*Eu voi locui în mijlocul lor*" (Ex. 25; 8) "*Acolo Mă voi întâlni cu fiii lui Israel și locul acela va fi sfințit de slava Mea (...) și Eu voi locui în mijlocul fiilor lui Israel și voi fi Dumnezeul lor*" (Ex. 29; 43-45). Și, într-adevăr, cortul întâlnirii a fost un astfel de loc: "*când Moise intra în cort, stâlpul de nor se cobora și se oprea la ușa cortului și El vorbea cu Moise / Tot poporul vedea stâlpul de nor oprindu-se la ușa cortului (...) și Domnul vorbea cu Moise față de față, cum vorbește un om cu prietenul său*". (Ex. 33; 8-11)

De fapt este vorba despre un dialog între un chip de om față de nor. Poate fi Dumnezeu văzut? Moise vrea aceasta, dar pe dinaintea lui va trece doar "*toată bunătatea mea și voi chema Numele Domnului înaintea ta*", pentru că "*Fața nu vei putea să Mi-o vezi, căci nu poate omul să Mă vadă și să mai trăiască*" (Ex. 33; 19-20). Așa încât "*când va trece slava Mea, te voi pune în crăpătura stâncii și te voi acoperi cu mâna Mea, până voi trece*" (Ex. 33; 22) iar Moise nu a văzut fața lui Dumnezeu.

2) Regele David a vrut să construiască "*o casă de odihnă pentru chivotul legământului Domnului și pentru așternutul picioarelor Dumnezeului*

nostru" (1 Cr., 28; 2). Era însă pătat de sângele războaielor duse, așa încât Domnul îl prefera pe fiul regelui, dar și al său (1. Cr., 28; 7), Solomon, așa încât David îi înmânează lui planul (modelul) templului ("*al pridvorului, al clădirilor, al visteriei, al camerelor de sus, al camerelor dinăuntru și al camerei pentru scaunul îndurării*", i-a dat planul a tot ce avea prin Duhul, "*pentru curțile casei Domnului și toate camerele de jur împrejur, pentru visteriile casei lui Dumnezeu și visteriile lucrurilor dedicate*" (1 Cr. 28; 11-12). Planul este primit, subliniez, *prin Duhul*, asemănător chipului în care Moise primise modelul cortului și cu aceeași meticulozitate a descripției.

În 1 *Împărați* preparativele construirii templului sunt larg prezentate într-o acumulare epică de detalii menită a face și mai impresionant ansamblul. Materialul de construcție preferat a fost piatra și lemnul de cedru "importat" din Liban. Iată bunăoară proporțiile templului: șaiszeci de coți în lungime, douăzeci în lățime și treizeci în înălțime, locul preasfânt având 20 x 20 de coți; *cei patruzeci de coți de dinaintea lui alcătuiau casa, adică templul*" (1 Imp. 6; 17), iar pridvorul desfășurat pe lățimea construcției avea în schimb o înălțime de 120 de coți.

Templul, casa adică. O casă pentru chivot, "*o casă a Numelui Domnului și o casă pentru împărăția Lui*" (2 Cr. 2; 1). Poate că nu întâmplător capitolul dinaintea ridicării templului este "*Construirea casei lui Solomon*", fiindcă *templul (biserica) și casa împăratului (palatul)* reprezintă un dublet în permanent dialog atunci când stăpânitorul este urmașul, fiul sau unsul divinității pe pământ, fapt pe care arhitectura trebuia să-l reflecte în chip nemijlocit.

Regăsim în alcătuirea templului elemente similare cu cele din cortul întâlnirii: perdeaua din material albastru, purpuriu și stacojiu ce obturează vizual locul cu sfânta sfințelor, sau cei doi heruvimi pictați auriți de acolo. Iar odată terminată lucrarea, la stânga și la dreapta intrării au fost amplasate "*două coloane de treizeci și cinci de coți în lățime, cu un capitel de cinci coți în vârful lor*", numite Jakin ("*în el va*

întări") și Boaz ("în el este tăria"), subliniere dublă cu accente sexuale a omnipotenței celui căruiă timpul i se închină, procedeu reluat ulterior în arhitectura de cult (vezi cele două pseudo coloane ale lui Traian care flanchează intrarea în Karlskirche din Viena).

Dimensiunile templului sunt ample, așa cum le-a vrut Solomon, pentru că și Dumnezeu său este mai mare decât toți; dar apar și momente de cumpănă și smerenie: "*Dar cine poate să construiască o casă, când cerurile și cerurile cerurilor nu-l pot cuprinde? Și cine sunt eu, ca să construiesc o casă, doar ca să ard tămâie înaintea Lui?*" (2 Cr. 2; 6). Par însă termeni nefolositori: la terminarea lucrărilor, după ce toate bogățiile (pe care David, pentru că nu a putut construi el templul, le strânsese și i le dedicase) au fost depuse în visteriile casei Domnului, urmează festivitatea aducerii legământului în locul Preasfânt, când Domnul arată că bineprimește darul ce i se face, spațiul interior se umple cu un nor și *preoții nu au mai putut să mai stea acolo ca să facă slujba, din cauza norului; căci slava Domnului umpluse casa lui Dumnezeu*" (2 Cr. 5; 14).

3) "*Domnul a spus că vrea să locuiască în întunericul cel gros*" (2 Cr. 6; 1). În obscuritatea zidurilor, într-o taină. În acea arhitectură îl vom găsi, nu delimitat, dar comprehensibil totuși, căci cuprins, pe acela a cărui locuință este în ceruri. Templul apare așadar ca o proiecție a acesteia pe pământ, menită să adăpostească proiecția divinului, î.e. numele Domnului și slava sa. Desigur, Solomon înțelege că nu ar fi putut construi o casă pentru însuși Dumnezeu, căci: "*să locuiască Dumnezeu cu adevărat împreună cu omul pe pământ? Iată, cerurile și cerurile cerurilor nu-l pot cuprinde; cu atât mai puțin această casă pe care am construit-o eu*" (2 Cr. 6; 18). Iar dacă Domnul nu poate locui cu adevărat în templu, numele său este un "locuitor" convenabil pentru a i se închina construcția.

Oricum, Centrul lumii s-a (re)întemeiat: "*În Ierusalim, pe muntele Moria, unde El arătase tatălui său David, în locul pregătit de David în aria*

lui Ornan, iebusitul" (2 Cr. 3; 1), iar poporul ales are către ce-și îndrepta rugăciunile și privirile, chiar în robie fiind "dacă vor face rugăciuni Domnului, cu privirile întoarse spre cetatea pe care Tu ai ales-o și spre casa pe care eu am construit-o Numelui Tău, ascultă din cer rugăciunile și cererile lor și fă-le dreptate" (1 Imp. 8; 44); templul este astfel o întruchipare a dumnezeirii, dar și loc în care comunicarea cu cerurile este posibilă: un amplificator al rugilor care pătrund prin porțile cerurilor, aici deschise, la Domnul.

Finalul rugăciunii de consacrare pe care Solomon o ține este de aceea apoteotic: "Acum, Doamne Dumnezeule, scoală-Te, vino la locul Tău de odihnă, Tu și chivotul Măreției Tale" (2 Cr. 2; 41) și cu efect imediat "s-a coborât din ceruri foc (...) și slava Domnului a umplut casa" (2 Cr. 7; 1). Luarea în posesie este deplină și aproape orgolioasă, dacă ne gândim că ea se soldează cu alungarea preoților din templu "căci slava Domnului umplea casa Domnului" (2 Cr. 7; 2). Mai mult, după șapte zile se petrece sfințirea altarului, dată la care Domnul i se arată direct lui Solomon, confirmându-i rugăciunea, iar acesta se arată mulțumit pentru că a terminat și casa Domnului și casa împăratului, o dublă victorie a edificării pentru un popor trăind încă în corturi. Apoteoza pare deplină; cu toate acestea o întrebare neliniștitoare plutește: "și cât de înaltă este casa aceasta, oricine va trece pe lângă ea va rămâne uimit și va zice: Pentru ce a făcut Domnul așa țării și casei acestora?" (2 Cr. 7; 2).

Pentru că nesocotiseră legea primită și păcătuiseră înaintea Sa. Vor fi risipiți în lume, în robie și dezbinare, iar casa nu va mai fi decât o ruină. Așa încât, abia după șaptezeci de ani de rătăcire, în primul an de domnie a lui Cyrus, spiritul acestuia este deșteptat de Dumnezeu: "Domnul Dumnezeu cerurilor mi-a dat toate împărățiile pământului (aceleași pe care Iisus, le va refuza, în clipa ispitirii - n.me) și mi-a poruncit să-i construiesc o casă la Ierusalim, care este în Iuda" (2 Cr. 36; 23). Tresărirea duhului se petrece concomitent și la capii de familie din Iuda din Veniamin care, preoți și leviți, "s-au sculat să meargă să construiască în Ierusalim casa Domnului" (Ezra 1; 5).